

УКРАЇНСЬКА МОВНА ОСОБИСТІТЬ В НОВИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМАХ

УДК 81'38

Єрмоленко С.Я.

СУЧАСНА ЛІНГВОСТИЛІСТИКА В ІНТЕГРАТИВНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ

У статті йдеться про зміну наукової парадигми лінгвостилістичних досліджень, обґрунтування інтегративних підходів до визначення основних категорій стилістики і стилю; про застосування нових методів інтерпретації художніх текстів, зокрема текстів Т. Шевченка, а також про роль лінгвостилістики у вихованні мовної особистості.

Ключові слова: лінгвостилістика, метод інтерпретації тексту, мовна особистість, афоризми Шевченка.

Наукові парадигми, якими оперують лінгвісти, змінюються залежно від актуалізованих дефініцій мови, а також від акцентованого зв'язку мови з іншими суспільними категоріями, пор.: мова – система знаків; мова – втілення думки; мова як діяльність; мова – код культури, мова і національна ідентичність, мова і національна свідомість, мова і особистість, мова і суспільство тощо. Головним у гуманітарних науках є людський чинник. Філологія за своєю природою невіддільна від людини, її ставлення до слова. Наука про мову і наука навчання мови мають специфічні об'єкти пізнання, проте в загальному філологічному аспекті ні дослідники-теоретики, ні педагоги-практики не можуть оминати універсальної природи мови з її проникненням у природу пізнавально-інтелектуального та емоційного, у природу суспільного, колективного, і водночас глибоко індивідуального, особистого в мовній діяльності.

Лінгвостилістика, сформувавшись як окрема мовознавча галузь у 50-60 роки ХХ ст., коли панівним був структурний підхід до вивчення мови і найпоширенішим було визначення мови як системи систем, займалася пошуками системних опозицій у функціонально-стильових різновидах літературної мови. У дефініціях стилю наголошувалося на принципі вибору і комбінації мовних одиниць, на кількісних співвідношеннях останніх у статичному тексті. Вибір і правила впорядкування мовних засобів як основні принципи творення стильових різновидів мови тісно пов'язані також із загальним принципом функціоналізму, теоретичні основи якого були закладені в Празькому лінгвістичному гуртку.

Зміна наукової парадигми дослідження мови як суспільного явища, як коду національної культури стимулювала пошуки нових методів і обґрунтування інтегративних підходів до визначення основних категорій стилістики, зокрема, до визначення стилю. Погляд на стиль як мовомисленнєву,

мовотворчу діяльність актуалізує питання дослідження дискурсу, тексту за допомогою категорій когнітивної лінгвістики (концептів), націлює дослідника на зв'язок стилістики з лінгвокультурологією, етнолінгвістикою. Якщо раніше лінгвостилістика інтегрувалася з мовознавчими галузями (фонологія, лексикологія, словотвір, граматики, фразеологія), забезпечуючи розвиток рівневої стилістики, то тепер спостерігаємо активні процеси взаємодії категорій лінгвостилістики з філософією мови, культурологією, соціолінгвістикою, прагмалінгвістикою, комунікативною лінгвістикою, літературознавством, етнолінгвістикою тощо. Вихід стилістичних досліджень у ширше коло мовознавчих, літературознавчих, фольклористичних, культурологічних, соціально-комунікаційних тем продиктований науково-освітніми запитами, зокрема завданнями формування мовної особистості.

Сучасна лінгвостилістика активно послуговується поняттям мовної особистості, вивчаючи мовотворчість письменників, оцінюючи їхній внесок у розвиток української літературної мови, досліджуючи, як в індивідуальному художньому мовомисленні, у використаних майстрами слова стилістичних можливостях української мови віддзеркалюється національна мовна картина світу. Мовна практика письменників-мовотворців на кожному історичному зрізі літературної мови засвідчує нові явища в словниковому складі, особливостях словотворення, образній системі, в характерних ознаках художньої оповіді, що репрезентує типові моделі національних комунікативно-прагматичних ситуацій [3].

Проте поняття мовної особистості стосується не лише письменників-мовотворців. Воно надзвичайно актуальне у зв'язку із завданнями сучасної української мовної освіти. Так, наприклад, найважливіші складники мовної особистості визначає академік НАПН України Л. І. Мацько :

«– мовнокомунікативні суспільні запити, мотиваційні потреби і досконалі компетенції;

– ґрунтовні мовні знання і мобільність їх використання;

– мовна свідомість і усвідомлення учнями себе мовними українськими особистостями; мова є для кожної особистості справою національно-культурного самоозначення;

– національна культуровідповідність мовної особистості; знання концептів і мовних знаків національної культури;

– мовна здатність і мовна здібність; мовне чуття, мовний смак;

– усвідомлена естетична мовна поведінка; мовна стійкість.

Безсумнівно, що мовна особистість – це узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [2, 27].

У стратегічній програмі чільне місце належить формуванню української мовної особистості в різних сферах суспільного життя – від вихователя дошкільного закладу, працівника соціальної сфери до державного службовця, генерала армії чи дипломата.

Особливість сучасної інформаційної доби полягає в тому, що не лише навчально-освітні заклади формують мовну особистість: більшу частину інформації, активну мовну практику отримують учні, студенти поза межами навчальних закладів. Очевидно, найбільше впливають на формування мовної особистості сучасні засоби масової комунікації. Тому так важливо, щоб ці засоби були використані на пропагування української класики, українського театру, щоб зразки елітарної української літературної мови входили б у свідомість слухача, глядача природно, ненав'язливо, бо ж найефективніше таке навчання, коли не хочуть нікого вчити, а вчать, не хочуть навертати на свій шлях мовної поведінки, але своїм прикладом навертають. Саме такий принцип найбільш дієвий у мовній поведінці вчителя, викладача ВНЗ, офіцера в армії, керівника установи, який дбає про формування мовного середовища й виховання української мовної особистості.

До речі, кожен відомий, афористичний вислів із творів українських класиків може стати основою для розмови про формування мовної особистості: адже він несе в своєму змісті ту енергію естетичного довершеного слова, яка заряджає мовців на творення власних усних і писемних текстів. Тому так важливо тлумачити зміст афоризмів, пояснювати умови їх появи, як, скажімо, відомих Шевченкових рядків «Ну що б, здавалося, слова», написаних на засланні. Там поет почув рідну пісню, яку співав старий солдат, земляк з України. Почуті в чужомовному оточенні слова рідної мови здатні викликати у людини стан особливого хвилювання, відчуття родинної близькості. Бо ж мова – це ще й великий емоційний скарб.

Звертаємо увагу на ще один вислів Т. Шевченка із твору «Подражаніє 11 Псалму». Це слова, що стали крилатими: ***Я на сторожі коло їх поставлю слово!***

У тексті «Книги псалмів» (11 псалом) йдеться про те, що Господь поставить «в безпеці того, на кого розтягують сітку», він хоче захистити убогих, бідних. Шевченко в своєму творі робить наголос на СЛОВІ. Зміст цього образу підтримується всією структурою, стилістикою твору. Спочатку звучить голос автора: *Мій боже милий, як то мало/ Святих людей на світі стало./ Один на другого кують/ Кайдани в серці.*

Потім звучить інший голос, пряма мова тих, кого Шевченко називає «лукавії уста», «велеречивий язик»: *..ми не суєта! / І возвеличимо на диво/ І розум наш і наш язик../ Та й де той пан, що нам закаже/ І думать так і говорить?*

Зважаючи на саркастичний зміст цих рядків, (фраза «Ми не суєта» перегукується з подібною тональністю рядків у поемі «Кавказ»: *Ми християни; храми, школи,/ Усе добро, сам бог у нас!*), не можна фразу *І возвеличимо на диво/ І розум наш і наш язик..* використовувати, – а це, на жаль, не рідкісний випадок у сучасних наукових і публіцистичних текстах, – як афоризм, який нібито пов'язаний із позитивною конотацією – піднесенням ролі українського рідного слова. Але ці слова характеризують чужий, ворожий голос (***лукаві уста, велеречивий язик***), якому протиставлено третій голос – голос Господа. Це відповідь його і відповідь Шевченка: *– Воскресну я, – той пан вам скаже. –*

*Воскресну нині! Ради їх/ Людей закованих моїх, /Убогих, нищих... Возвеличу/
Малих отих рабів німих!/ Я на сторожі коло їх/ Поставлю слово. І пониче,/ Неначе стоптана трава,/ І думка ваша і слова.*

У різних стилістичних регістрах звучить дієслово «возвеличити»: один раз (*возвеличимо*) – іронічно, а другий (*возвеличу*) – піднесено, урочисто.

Характерно, що Шевченко звертається до номінації «язик» у значенні «мова» саме в саркастичному контексті, а в устах Господа звучить улюблене Шевченкове *Слово*, яке він ставить на сторожі «людей закованих», «убогих, нищих». Майстерно поет вводить старослов'янізми, стилізує біблійний текст (звернімо увагу на естетично довершений звуковий образ «І пониче, неначе стоптана трава, і думка ваша, і слова» – *пониче* – це «поникне», «схилиться», а в образному значенні, у порівнянні – «втратить силу»). Протиставляючи велеречивому *язику* поневолене українське *слово*, мову українського народу, поет заявляє про право народу на мовну самобутність, на творчість рідною мовою, на розвиток освіти рідною мовою. Без цього буде духовне поневолення, або, за висловом Шевченка, «кайдани в серці».

Нове прочитання поетичних текстів Шевченка пов'язане із сучасною лінгвокогнітивістикою, що поєднує аналіз тексту з дослідженням концептуальної і мовної картин світу. Розширення, поглиблення змісту понять «мовна семантика», «семантика мовного знака» передбачає застосування методів моделювання лексико-семантичних, лексико-асоціативних полів, структурування концептів, встановлення ієрархічних зв'язків між семантикою художнього слова і мовною свідомістю творця тексту. Застосування методів лінгвокогнітивного аналізу до художніх текстів дає змогу розкрити власне мовний механізм оприявлення тем і мотивів поезії Тараса Шевченка.

Виявляючи художньо-естетичну майстерність Кобзаря, дослідники звертають увагу на засоби інтимізації його поетичної мови, а також на характерну ознаку його художнього мислення – антитезу: «Шевченко був майстром антитетичного стилю – і в поезії, і в прозі, про що свідчить велика кількість його крилатих висловів цього типу. Цей стиль також є однією з рис його художнього мислення, що органічно зближується в поета з його *філософським мисленням* (підкреслення наше. – С. Є.)» [1, 12]. У ліриці Т. Шевченка періоду заслання З. Т. Франко виокремлює ідилічний словник, соціально-політичний словник, послуговується також поняттям 'естетичний словник' Шевченкової інтимної лірики, проте в оцінці впливу мовотворчості Шевченка на вироблення зразкової літературної норми перевагу віддає структурному критерію, пор.: «Мовна творчість Шевченка, послуживши зразком літературних норм в галузі лексики і граматики, стала вважатись зразковою і у сфері естетики слова» [4, 76]. Очевидно, залежність має бути інша: саме естетика Шевченкового слова, його зміст були первинними і визначальними для того, щоб утвердилася лексична і граматична літературна норма, взорована на мову Шевченка. Принаймні упродовж століть ці два чинники формування загальнолітературної норми діють паралельно, а з розширенням лексикографічного опрацювання мови Т. Шевченка вага естетичного критерію у формуванні загальнолітературної норми зростає.

За наявності спеціальних словників мови Шевченка, при широкому використанні текстів Кобзаря в загальномовних словниках розширюються можливості вивчення проблеми впливу індивідуальної мовотворчості на національну літературну мову та її зразкову норму. Йдеться і про нове прочитання Шевченкових текстів, і про поглиблене вивчення індивідуального словника. Дослідження не обмежуються структурно-рівневим підходом до мовних фактів, типологією тропів і стилістичних фігур, а орієнтуються на поняття мовної картини світу, мовно-естетичних знаків національної культури, пізнання яких передбачає застосування лінгвокогнітивних методів аналізу, оперування поняттями лексико-семантичних, лексико-асоціативних полів, концептів тощо.

Стилістика Шевченкового тексту дає відповідь на питання: чим була українська мова для Шевченка? Для Шевченка українська мова була: а) ознакою зв'язку з мовою батьків (*не відцуравсь того слова, що мати співала*), б) інстинктом збереження своєї національної ідентичності, збереження зв'язку з родом і народом; в) найдієвішим, оптимальним інструментом самовираження, творчості, розкриття глибинних дум, мрій, бажань, почувань; г) невіддільною частиною і потребою людського спілкування (*промовить слово*). Саме так можна розкодувати складники лексико-семантичного поля або, за літературознавчою термінологією, мотиву Шевченкової творчості – «СЛОВО».

Сучасна лінгвостилістика в інтегральній науковій парадигмі має невичерпні можливості множинної інтерпретації класичних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І. К. Крилате слово Шевченка / І. К. Білодід // Джерела мовної майстерності Т. Г. Шевченка : зб. статей. – К. : Вид.-во АН УРСР, 1964. – С. 12 – 21.
2. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікац. рівня «магістр» / Мацько Л. І. – К. : Вид.-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 606 с.
3. Українські мовознавці та письменники-мовотворці : довідник. – К. : НДІУ, 2008. – 348с.
4. Франко З. Т. Засоби мовної майстерності лірики Т. Шевченка періоду заслання / З. Т. Франко // Джерела мовної майстерності Т. Г. Шевченка : зб. статей. – К. : Наук. думка, 1964. – С.76 – 98.
5. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 томах. — К. : Наук. думка, 2003. — Т. 1. — 784 с.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 томах. — К. : Наук. думка, 2003. — Т. 2. — 784 с.

Стаття посвящена динаміке лінгвостилістических исследований в аспекте интегративной научной парадигмы, обусловившей определение категорий стилистики и стиля, интерпретацию поэтического текста Т. Шевченко. Подчеркнута роль лінгвостилістики в формуванні мовної особистості.

Ключевые слова: лінгвостилістика, метод інтерпретації тексту, мовна особистість, афоризми Шевченко.

Article deals with the dynamics linguo-stylistic research in the aspect of integrative scientific paradigm, which led to the identification of categories of style and comfort, the interpretation of the poetic text Shevchenko. The role of the linguistic stylistics in the formation of the linguistic personality is defined.

Keywords: linguo-stylistic, method of text interpretation, language personality, aphorisms Shevchenko.

УДК: 821.161.2(09) Шевченко Т.: 82'0

Мацько Л.І.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЕТИЧНОЇ МОВОТВОРЧОСТІ ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА В АСПЕКТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглядається проблема концептуально-стилістичного аналізу поетичної творчості Тараса Шевченка як елітарної сильної української мовної особистості, що може бути використаний у педагогічному процесі формування в учнів і студентів українськомовної компетентності.

Ключові слова: концептуально-стилістичний аналіз, дискурсний аналіз, поетична творчість, Тарас Шевченко, образ України.

*Шевченко останній кобзар і перший великий поет
нової великої літератури
Аполон Григор'єв, 1861 р.*

Мова є універсальною і унікальною семіотичною системою, що об'єднує як індивідуальну свідомість людини, так і зміст національного самоусвідомлення культурної традиції в інформативних та інтерпретативних комунікативних актах і текстах.

Спілкування рідною мовою є першою ключовою компетенцією і основою для реалізації наступних семи, визначених обов'язковими для сучасної європейської освіти: 1. спілкування рідною мовою; 2. спілкування іноземними мовами; 3. математична грамотність і базові компетенції в науці і технології; 4. комп'ютерна грамотність; 5. освоєння навичок навчання; 6. соціальні і цивільні компетенції; 7. відчуття новаторства і підприємництва; 8. обізнаність і здатність виражати себе в культурній сфері [2, 1060].

Сучасна соціокультурна ситуація в Українській державі потребує вчителя і викладача – словесника, який би був висококваліфікованим фахівцем, що володіє системними знаннями комплексу лінгвістичних, літературознавчих, психологічних і педагогічних наук, ефективними традиційними і новітніми методиками, був всебічно розвиненою і культурно обізнаною людиною, провідником ідей державотворення і демократизації країни, тобто був сучасною високорозвиненою мовною особистістю.

У світовій лінгвістиці поняття мовної особистості виявляється через розуміння надзвичайно важливої екзистенційної ролі рідної мови як